

УДК 78.07(477):94(477).15

БАНДУРА З ГУЛАГу

Єсипок В.М.

Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена дослідженню творчого шляху видатного кобзаря ХХ століття, священика, художника і літератора Миколи Соколовського. Досліджується творчий спадок видатного носія українського народного музичного мистецтва – кобзаря і священика М. Соколовського; окреслюються особливі риси музичного стилю виконавця, розглянуто його внесок у розвиток кобзарсько-бандурного мистецтва ХХ століття.

Ключові слова: бандура, кобзар, патріот, Україна, ГУЛАГ, політв'язень.

Постановка проблеми. Кобзарсько-бандурне мистецтво в Україні в першій половині ХХ ст. розвивалося в контексті складних суспільно-політичних подій; бандуристи були невідмінними учасниками національно-визвольної боротьби в перших десятиліттях ХХ ст. До того ж кобзарство як феномен українського народу завжди було пов'язано із церковно-релігійною традицією. «Особливу роль в збереженні духовності українського народу відіграли священики-бандуристи, які поряд із звершенням покликання священика використовували ще і бандуру» [6]. В цьому контексті слід проаналізувати життєвий шлях і творчі здобутки однієї із видатних багатогранних постатей кобзарського руху ХХ століття – громадського діяча, священика Української автокефальної Православної Церкви, художника, літератора і панотця кобзаря, багаторічного в'язня сталінських таборів Миколи Олександровича Сарма-Соколовського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бандурне мистецтво України і діаспори багатоаспектно описано багатьма українськими і закордонними мистецтвознавцями: назвемо імена В. Дутчак, В. Мішалова, Б. Жеплинського, Л. Майстренко, В. Євтуха, Г. Карась, В. Сав-

чук, Н. Брояко, І. Рєзник, І. Зінків, М. Євгенєвої та інших вітчизняних і зарубіжних науковців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак постає багаторічного незламного політв'язня сталінських таборів Миколи Олександровича Сарма-Соколовського та його роль у розвитку бандурного мистецтва України ХХ століття ще є недостатньо вивченою.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): дослідити творчий спадок видатного носія українського народного музичного мистецтва – кобзаря і священика М. Соколовського; проаналізувати особливі риси музичного стилю виконавця, розглянути його внесок у розвиток кобзарсько-бандурного мистецтва ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мені пощастило: серед бандур, які я будь-коли бачив і тримав у руках і грав на них, була дзвінкоголоса з чудовим українським орнаментом – робити Миколи Олександровича Сарма-Соколовського (народився 19.05.1910 у с. Хороше Павлоградського повіту на Катеринославщині (тепер Петропавлівський район Дніпропетровської обл.) – помер 9.08.2001 у м. Новомосковськ Дніпропетровської обл.) – непересічної людини з карколомною біографією, поета, художника, священика, великого патріота і кобзаря.

Унікальна ця бандура ще й тому, що зроблена в одному із сталінських таборів. Власник її, автор – майстер і конструктор пан Микола Соколовський став стипендіатом Національної спілки кобзарів України. Разом зі своїми студентами я відвідав оселю кобзаря в Новомосковську у 1999 році. Він заповідав: «Грайте на здоров'я, хай рокіт цих срібних струн несеться по всій нашій славній Україні та по всьому світові. Це пам'ять про моє страшне минуле. Я зробив бандуру далеко від рідного краю та грав на ній своїм побратимам у тяжкій неволі» [1].

А чим для в'язнів ГУЛАГу були звуки бандури, свідчать спогади побратимів по недолі. Ось, що згадує Василь Пікулик: «Перебування з кобзарем Миколою в неволі знімало будь-який страх перед смертю чи муками. Він завжди був оптимістом, умів всилити в нас підтримку і віру. Своїм дотепним словом розвеселяв, а пісню закликав не забувати, що ми мусимо витримати і вернутися до нашої матінки України» [2].

Інший побратим по неволі пана Миколи, Олег Гасюк, розповідає, як вони працювали потай від наглядачів: «У тайзі росте переважно сосна, а ця деревина не годиться для бандури. Тож ми варили при високій температурі липу і майстрували з неї інструменти. Як кажуть: "Козак не без долі, а Бог не без ласки" [3].

Повернемося до постаті Миколи Сарма-Соколовського. Він народився в родині священика і борця за волю України Олександра Соколовського, який жив і працював на парафії в селі Хороше, що на Дніпропетровщині. Село (вже сама назва про себе говорить) освячено п'ятиглавою церквою, окрилене вітражами, віддзеркаленими в широкому плесі річки Самари, про яку згадується в кобзарській думі:

У річки Самарки, у криниці салтанки,

Там усі поля Самарські пожарами погоріли...

«Я народився там, де, водяними бугаями дудніла Самарська Сага, де росами плакала степова тирса і тужила за минулим розрита могила», – згадував Майстер [1]. Після сільської школи навчався в Миргороді у художньо-керамічній школі імені М. Гоголя. Учителем малювання та орнаменту у майбутнього кобзаря був Ф. Красицький – троюрідний небіж Т. Шевченка, а художник О. Слассіон ще й прищепив любов до кобзарства.

«На тоді Миргород... був містом бандуристів, кобзарів – узагалі пісні, як в Італії місто Мілан» [5]. У Миргороді Микола Соколовський вчився грати на бандурі у кобзарів – братів Олеся і Михайла Корецьких, та Івана Яроша, який був два роки поводитирем у відомого сорочинського кобзаря Михайла Кравченка. М. Кравченко також став вчителем для майбутнього кобзаря: М. Соколовський пишався, що грі на бандурі і кобзарсько-му співу його вчив сам п. Михайло Кравченко.

За роки кобзарської науки відбулося безліч зустрічей Майстра із відомими на той час кобзарями: «Із надзвичайною теплотою він згадував бандуристів Івана та Михайла Склярів, Івана Яриша, Никифора Чумака, Івана Риндю, Хведора Глушка, Петра Литвиненка, Миколу Сітко, Олеся та Михайла Корецьких, братів Писанок, Гаврила Зелінського та багатьох інших. Образи бандуристів і кобзарів з юнацьких років бентежили панотця, і, за його визнанням, були вирі-

шальними у формуванні особистого світогляду, трибу життя і, власне, долі. Мабуть через це він із радісним захопленням розповідав усім своїм знайомим про кобзарські зустрічі, вважаючи кожен новий спогад про них дуже важливим для слухачів і себе особисто» [4].

Згодом у Дніпропетровську М. Соколовський відвідував художньо-промислові курси, які очолював художник Михайло Панич. У серпні 1929 року його арештувало Дніпропетровське ГПУ: основним звинуваченням було членство у Спілці Української Молоді. На початку 1930 року М. Сарма-Соколовського було засуджено на п'ять років Соловків, але відбував кобзар свій термін засудження у Карелії: УСЛОН, УСЛАГ та Белтбатлаг. Там прокладався крізь лісові Хащі та болота Парандовський тракт, де майже на кожному квадратному метрі шляху – утрамбований труп в'язнів.

Після чотирьох років ув'язнення М. Соколовський мусив відбувати військову службу в тиловому ополченні, виконувати найтяжчі роботи. Коли цей батальйон із Дніпропетровського вузла товарняком перевозили на Далекий Схід, Миколі вдалося втекти на Донбас, де жила рідня. Через тривалий час, втаївши свою біографію, під вигаданим прізвиськом вступив до Київського художнього інституту, який, на жаль не закінчив. Згодом працював у Полтавському Будинку народної творчості художником.

Війна застала його на військовій перепідготовці в офіцерському званні. Під час евакуації бомба розбила кілька вагонів ешелону, де він перебував, тому Микола Соколовський опинився в Полтаві, яку вже окупували німці, там з дружиною і дитиною жив із того, що малював. Навесні 1942 року поступив на курси священиків Української автокефальної церкви. Реставрував живопис Покровської церкви, побудованої коштами останнього кошового Війська Запорізького Петра Калнишевського. У цій церкві був рукоположений у священника, згодом працював у парафії в селі Раранча (Сарагурського району) на Буковині.

Наприкінці 1944 року його арештує Чернівецьке КДБ як автокефального священика та українського націоналіста. В дорозі на повній швидкості поїзда вистрибнув з вагона, по ньому стріляли, але як запорожці кажуть «Ніч – матінка дала йому раду». Ховаючись від енкаведистів, добрався на Буковину і переховувався у своїх парафіян. Однак, його вислідили і знову доправили до катівні КДБ. Але й цього разу він тікає, і тоді вже приєднується до Визвольного Українського Руху в Карпатах, де активно діяв два роки. У травні 1948 року натрапив на засідку і потрапив до Івано-Франківської тюрми.

За вироком трибуналу Прикарпатського військового округу М. Соколовського мали стратити. У смертній камері він просидів п'ятнадцять днів, після цього смертний вирок було замінено на 25 років, такий самий вирок (термін) одержала й уся родина кобзаря (дружина і брати). Покарання відбував в Інті, Абезі та Мордовії.

Попри заборону складав потайно вірші, робив бандури (спочатку – одну для себе, а згодом – ще кілька), грав і співав, всіляко підтримував і розважав своїх друзів – каторжан. Часто наглядачі віднімали у кобзаря бандуру, троцили

її, однак він майстрував нові інструменти знову і знову. Згодом навчив своїх побратимів – каторжан кобзарського мистецтва – спочатку таємно, потім (після смерті Сталіна) – децю вільніше. Спільно політв'язні вигодили ще кілька бандур і створили унікальний на той час творчий колектив – ансамбль бандуристів ГУЛАГу м. Інти.

Своїми спогадами про зустрічі із панотцем кобзарем Миколою Соколовським ділиться один із учасників відродження кобзарського мистецтва в Україні 1990-х років, відомий етноінструментознавець і бандурист Кость Черемський, зокрема, автор згадує про манеру гри кобзаря, а отже, можемо уявити і зрозуміти, як впливала бандура Соколовського і як надихала і підтримувала в'язнів радянських таборів: «Згодом узяв власними руками зроблену бандуру і п. Микола. Стиха полилися вервиці українських мелодій і звідкись із глибини – хвилі кобзарських рецитацій. Наче заворужені, ми з кожним передзвоном бандури занурювались у медитативний потік панотцевої співогри». Автор наголошує: «Вразили нас зовсім не голос, який через вік вже не був сильним, і не майстерність гри – пальці п. Миколи вже не могли, як у молодості, жваво перебирати струни. Хвилював нас особливий душевний струмінь і натхненні відчуття, що з'являються від єднання споріднених душевних стихій...» Цікаво, що манеру виконання п. Миколи автор визначає об'ємним словом «співогри», яка неодмінно у виконанні панотця переростає «у нескінченну спраглу розмову» про те, як кобзар «посеред руїн» гулагівських років «все життя шукав Україну – шукав і бачив лише її обриві». І саме «... ця стежина пошуку» давала кобзареві «... сенс існування, підіймала над метушливим животінням» [4]. Створенню медитативного стану слухачів сприяла і своєрідна «... добірна, соковита мова панотця», яка, за свідченням сучасників Майстра, «заворожувала» аудиторію: «Насичена простонародним колоритом, природньою художньою образністю і карбованою чіткістю думок, вона мала здатність хапати за душу зсередини, упорядковувати внутрішній хаос слухача...» [там само].

В останні роки життя панотець кобзар Микола Сарма-Соколовський жив у місті Новомосковську Дніпропетровської області, був священиком, багато працював, «залишаючись вірним Церкві, Державі та Бандурі» [6]. Він є автором понад сімдесяти п'яти портретів Т. Шевченка, котрі роздарував своїм друзям, школам, музеям та військовим частинам, Дрогобицькому державному педагогічному інституті ім. І. Франка (нині університет) та Львівській обласній раді народних депута-

тів. Портрети ці написані Майстром з особливою любов'ю, а рамки майже ніколи не повторюються: він сам їх виготовляв та прикрашав різьбою.

До речі, працюючи у Полтавському художньому музеї та Будинку народної творчості, п. Микола познайомився з Катериною Білокур. Він був одним із перших, хто допоміг їй вийти на широкий шлях мистецтва, зокрема посприяв влаштуванню виставки її картин.

Говорячи про М. Соколовського, як про кобзаря, неможливо не окреслити його роль у розвитку сучасного кобзарського-бандурного мистецтва, зокрема – течій новітнього кобзарства. «Будучи завжди епіцентром збору найактивніших творчих сил, п. Микола наснажував і благословляв на співоцький шлях багатьох виконавців», – наголошує К. Черемський. І додає: «Навчаючи не стільки механічно, скільки духовно, панотець розкривав перед неофітом простір співоцького поступу, вказував на ключові світоглядні орієнтири та підводив до самоусвідомленого розкриття початківцем власної творчої перспективи. І нерідко так бувало, що виконавець, поспілкувавшись із п. Миколою, позбувався багатьох внутрішніх комплексів, ставав вільним від творчої кон'юнктури і побутового споживацтва, діставав нове дихання у власних пошуках та прямуванні до звершень. Багато бандуристів щиро за це вважали Миколу Сарму-Соколовського своїм духовним батьком, кобзарським панотцем» [4].

Своїм духовним наставником вважали Майстра не тільки бандуристи: один із сучасників кобзаря пригадує, що «...за радянської влади місцеві (дніпропетровські. – *уточнення наше*) газети роздратовано писали, що молоді художники й поети прагнуть до старого священика і бандуриста в Новомосковськ «як бджоли на нектар» [5], адже «роками він залишався незаперечним авторитетом для української інтелігенції Дніпропетровщини» [там само], до того ж його будинок часто відвідували дисиденти і ветерани національно-визвольного руху.

Висновки з даного дослідження і перспективи. У своєму вірші Микола Олександрович говорить: «Щасливий той, хто радістю багатий» [1]. «За влучним висловом відомого краєзнавця і письменника Миколи Чабана, доля М. Сарми-Соколовського «вмістила всі болі ХХ століття» [5]. Хоч він і відсидів майже двадцять років у сибірських таборах, але діждався довгожданої волі. Не зважаючи на всі його нещастя, життя його було щасливим, бо він віддав його на олтар Незалежності Рідної Вітчизни – України.

Список літератури:

1. Власна бесіда автора із М. Сарма-Соколовським, Новомосковськ, Дніпропетровська обл., 1999 р.
2. Власна бесіда автора із В. Пікуликом, Київ, 2000 р.
3. Власна бесіда автора із О. Гасюком, Київ, 1999 р.
4. Черемський Кость. Микола Сарма-Соколовський. Кобзарський панотець (спогад) / [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://khotkevych.info/fond/2013/04/12/mykola-sarma-sokolovskyj/>.
5. Рижков В. Доля, що вмістила «усі болі ХХ століття» / [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/14439-dolya-shho-vmistila-vsi-boli-xx-stolittya.html.
6. Ковальчук Д. Кобзарство в церковно-релігійній традиції українського народу / [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://lesiaukrainka.crimea.ua/banduraconfkov.htm>.

Есипок В.Н.

Киевский национальный университет культуры и искусств

БАНДУРА ИЗ ГУЛАГА

Аннотация

Статья посвящена исследованию творческого пути выдающегося кобзаря XX века, священника, художника и литератора Николая Соколовского. Исследуется творческое наследие выдающегося носителя украинского народного музыкального искусства – кобзаря и священника Н. Соколовского; определяются особые черты музыкального стиля исполнителя, рассмотрен его вклад в развитие кобзарско-бандурного искусства XX века.

Ключевые слова: бандура, кобзарь, патриот, Украина, ГУЛАГ, политзаключенный.

Yesipok V.M.

Kiev National University of Culture and Arts

BANDURA FROM THE GULAG

Summary

The article is devoted to the research of the creative way of the outstanding kobzar of the twentieth century, the priest, artist and writer Nikolai Sokolovsky. The creative inheritance of the outstanding carrier of the Ukrainian folk musical art – kobzar and priest N. Sokolovskiy – is explored; outlines the special features of the musical style of the artist, his contribution to the development of the 20th century kobzar-bandura art.

Keywords: bandura, kobzar, patriot, Ukraine, Gulag, political prisoner.